

TRABZON VALİSİ ÜÇÜNCÜOĞLU ÖMER PAŞA’NIN (1739 - 1742) TEREKESİ ve MUHASEBE İŞLEMLERİ*

Temel Öztürk¹
Yusuf Sürmen²

ÖZ

Tereke, ölen ya da gaipliğine karar verilen kişilerin mal varlığı, hak ve borçlarının tümünü verilen addır. Osmanlı maliyesinde tereke kayıtları, bilhassa miras bölüşümü olmak üzere bazen taşranın yönetim organlarına bazen de Osmanlı Maliye Hazinesine gelir sağlamak amacı ile tutulmuştur. Bu Çalışma’da terekelerin tam anlamıyla bir muhasebe kaydı özelliği göstermesi hususu bir örnek ile açıklanacaktır. Bu örnek Osmanlı Arşiv belgelerine dayanarak taşrada önemli bir kişi olan Trabzon Valisi Üçüncüoğlu Ömer Paşa’nın (bundan sonra Ömer Paşa) Osmanlı Devleti tarafından el konulan terekesi üzerindeki değerlendirmeyi içermektedir.

Muhasebe, insanın yeryüzündeki varlığıyla başlamıştır. Böylece geniş bir tarihi sürece sahip olan muhasebe, yıllar boyunca gerek insanoğlunun faaliyetleri gerekse toplumların uygulamaları sonucu farklı yapılarda meydana gelmiştir. Ancak bu uzun süreçte birçok değişenin yanında tek bir unsur sabit kalmıştır. O da hesap verebilirliktir. İşte hesap verebilirlik gerek kişilerin kendi muhasebeleri gerekse onların toplum ya da toplumun organize edilmiş yapıları ölçüsünde devlet unsurlarına karşı sorumlu tutulmalarını gerekli kılmıştır. İncelemeye konu olan tereke de Ömer Paşa’nın hayatı boyunca gördüğü muhasebesinin kalanı olarak dikkate değerdir. Haliyle bu kayıt, Ömer Paşa’nın hayat muhasebesini yansıtırken mal varlığı, nakdi, köleleri ve bunların toplam değerleri üzerinden çeşitli giderleri yönünde tam bir muhasebe kaydı özelliğini de ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Tereke, Üçüncüoğlu Ömer Paşa, Müsadere.

Jel Kodu: M41, M49.

* Bu çalışma 14-16 Ekim 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilen 2. Uluslararası Muhasebe ve Finans Tarihi Kongresi’nde sunulan tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

¹ Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi-Tarih Bölümü, ozturk61@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7856-9809

² Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi - İİBF, yusufsurmen@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9200-9920

Atıf (Citation): Öztürk, T., Sürmen, Y. (2021). Trabzon Valisi Üçüncüoğlu Ömer Paşa’nın (1739 - 1742) Terekesi ve Muhasebe İşlemleri. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(2021 Özel Sayı), 25-44.

TRABZON GOVERNOR ÜÇÜNCÜOĞLU ÖMER PAŞA'S (1739-1742) TEREKE AND ACCOUNTING TRANSACTIONS

ABSTRACT

Tereke is the name given to all of the assets, rights and debts of the deceased or those who are decided to be absent. In the Ottoman finance, estate records were kept for the purpose of providing income to the administrative bodies of the provinces and sometimes to the Ottoman Finance Treasury, especially the division of inheritance. In this Study, the fact that the estates show a full accounting record will be explained with the help of an example. Based on the Ottoman Archives documents, this example includes the evaluation of the estate of Trabzon Governor, Üçüncüoğlu Ömer Pasha (hereafter Ömer Pasha), who was an important person in the province, on the estate confiscated by the Ottoman State.

Accounting began with the existence of man on earth. Accounting, which has a wide historical process, has emerged in different structures over the years as a result of both the activities of human beings and the practices of societies. However, in this long process, only one factor remained constant in addition to many changes. This is accountability. Accountability has necessitated that individuals be held accountable to the elements of the state in terms of their own accounting and the society or the organized structures of the society. The estate, which is the subject of the examination, is also noteworthy as the remainder of Ömer Pasha's accounting throughout his life. As a result, while this record reflects Ömer Pasha's life accounting, it also reveals the feature of a full accounting record in terms of his assets, cash, slaves and various expenses over their total values.

Keywords: Accounting, Tereke, Üçüncüoğlu Ömer Pasha, Confiscation.

Jel Code: M41, M49.

1. ÜÇÜNCÜOĞLU ÖMER PAŞA

Ömer Paşa (- 1742) Gümüşhane – Torul İlçesi'nin Demirkapı (*Manastır*) Köyü'nde doğdu. Ömer Paşa'nın babasının adı bazı kaynaklarda Ahmet olarak geçse de Başkanlık Osmanlı Arşiv (BOA) kayıtlarında iki kardeşten Osman *Üçüncüzâde Osman Bey ibn-i el-Hacc Mustafa* ve İsmail de *Üçüncüzâde İsmail Ağa ibn-i el-Hacc Mustafa* olarak yer almaktadır. Buradan Ömer Paşa'nın babasının adının Hacı Mustafa olduğu anlaşılmaktadır. Ömer Paşa, 12 yaşında Demirkapı Köyü'nden alınarak İstanbul'a götürülmüş ve Saray'da eğitim almıştır. Ömer Paşa, 1736 – 1737 Osmanlı- Rus - Avusturya Savaşı'nda etkin rol oynamıştır. Ömer Paşa, gösterdiği üstün başarısı sonucunda Padişah I. Mahmut (1730 – 1754)'un gözüne girmişti.

Ömer Paşa birçok idari görevde de bulunmuştu. Bu görevler arasında en önemlileri Karahisar- i Şarki (*Şebinkarahisar*) Sancağı Mutasarrıflığı (*sancak mülki amiri*), Van Muhafızlığı ve Trabzon Valiliği'dir.

Ömer Paşa, Trabzon Valiliği'ne 07.11.1739 tarihinde *Rum-ili Payesi* ile tayin edilmişti. Ömer Paşa, hem nüfuzunu artırmak hem de çeşitli yatırım faaliyetlerinde bulunmak için Üçüncüzâde Ömer Paşa Vakfı'nı kurmuştu. Haliyle Ömer Paşa maddi açıdan da Trabzon'un önde gelen kişilerindendi. Zira Canik Sancağı da dâhil olmak üzere Trabzon'un çeşitli yerlerinde malları bulunduğu iki³ geminin hissedarı olduğu ve ticaretle uğraştığı bilinmektedir.

³ BOA, Cevdet-Maliye, Nr.: 5558, 24840, 25415, 26213.

Ancak bu önemli kişiliğine rağmen, harcırah adıyla Hatuniye Vakfı'na⁴ bağlı köylerin halkından zorla Para toplamış⁵ ve Osmanlı Devleti'ne karşı bazı yersiz hareketlerde bulunmuştu. Ömer Paşa 1742 yılında Van Muhafızlığı görevinde iken başı vurularak öldürülmüş ve tüm mallarına el konulmuştur.⁶ Ömer Paşa ölümü sonrası arkasında eşi ve çocuklarına uzunca bir tereke listesi bırakmıştır.⁷

Görüldüğü üzere Ömer Paşa Osmanlı Devleti içerisinde dikkat çekici güç ve servete sahibi bir yöneticiydi. Ayrıca, Ömer Paşa'nın aile fertleri de eşkıyalık hareketleri ve aralıklarla devam eden İran Savaşları dolayısıyla yaşanan kargaşalık döneminde Görele ve Tirebolu ilçelerinde mal-mülk edindikleri bilinmektedir.⁸ Ayrıca Ömer Paşa'nın, Anadolu'nun Trabzon gibi önemli bir şehrinde savaş ve kargaşa yıllarında görevinde iken⁹ ölümü akabinde terekesinin mali kontrol sistemi gereğince titizlikle bir muhasebe kaydı niteliğinde Osmanlı Devleti görevlileri tarafından tespit edilmesi tarihi süreç açısından da dikkat çekicidir.

2. TRABZON VALİSİ ÖMER PAŞA'NIN TEREKESİ

Tereke¹⁰ (*metrukât, muhallefat. kassam*) defterlerinin iktisadî ve içtimaî tarihimiz açısından önemi büyüktür. Tereke, ölen ya da gaipliğine karar verilen kişilerin mal varlığı, hak ve borçlarının tümünü verilen addır. Bu yönüyle tereke çalışmaları sadece iktisadî, sosyal ve kültürel tarihimize değil, biyografi araştırmaları ve muhasebe tarihine de katkılar sağlamaktadır. Bu noktada tereke ölen kişilerin medenî halleri ve aile yapıları yanında hayat seviyeleri ve sosyal yönleri hakkında da bilgiler sunmaktadır.¹¹

Müsadere ise Osmanlı Devleti'nde haksız kazançla zengin olmuş yüksek dereceli memurların mallarına istediği zaman el konulabilme yöntemidir. Müsaderenin temel amacı önemli mevkilere yükselenlerin, öldükten sonra varislerine bir şey bırakamayacaklarını düşünmesi ve dürüst davranmalarını sağlamaktır. Osmanlı Devleti'nde Padişah Fatih Sultan

⁴ Bu Vakıf, Yavuz Sultan Selim'in vefat eden annesinin hatırasına hürmeten kurulmuştur. Vakıf, cami ve külliyyeden oluşup birçok köy buraya bağlıdır. Bkz. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Zekeriya Kurşun vd., 2. Kitap, YKY, İstanbul 1999, s. 52; Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadî Hayat*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 396-397.

⁵ BOA, Cevdet-Maliye, Nr.: 7236.

⁶ BOA, Cevdet-Maliye, Nr.: 26525, 30374; BOA, Cevdet-Adliye, Nr.: 1599.

⁷ Bu Vakıf, Yavuz Sultan Selim'in vefat eden annesinin hatırasına hürmeten kurulmuştur. Vakıf, cami ve külliyyeden oluşup birçok köy buraya bağlıdır. Bkz. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Zekeriya Kurşun vd., 2. Kitap, YKY, İstanbul 1999, s. 52; Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadî Hayat*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 396-397.

⁸ Bkz. N. Aygün, "XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi", s. 44-69.

⁹ Ömer Paşa öldürüldüğü zaman kayıtlarda Van Muhafızı olarak belirtilmekteydi. Ancak bu durum Ömer Paşa'nın Van'a tayin edildiği anlamını taşımaz. Zira Devletin bazı stratejik noktadaki muhafızlık görevi valiler aracılığıyla yürütülmektedir. Trabzon Valiliği için de bu durum bilhassa cephelere göre değişmektedir. Örneğin, Kuzey Savaşları sırasında Trabzon valileri daha çok Azak ve Özü muhafızlığı görevini de üstlenmişlerdi. Bkz. Temel Öztürk, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Serander Yayınevi, Trabzon 2011.

¹⁰ M. Z. Pakalın halk arasındaki bu kullanımın yanlış olduğunu ve doğrusunun "terike" olması gerektiğini ifade eder (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, MEB Yayınları, İstanbul 1993, s. 460-461).

¹¹ Muhallefat defterlerinin önemi ve içerikleri hakkında geniş bilgi için Bkz. Halil İncalcık, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1953-1954), s. 51-75; Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III/5-6 (1966), s. 1-6; Said Öztürk, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995; Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1988. Ayrıca tereke kayıtlarının Osmanlı toplumsal tarihi açısından değeri ve tereke çalışmalarının geniş bir kaynakçası için Bkz. Orlin Sabev, "Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası-Bildiriler*, c. I, Ankara 2013, s. 259-272.

Mehmet (1451-1481) döneminde başlayan müsadere uygulaması Padişah II. Mahmut (1808 – 1839) döneminde *mahkeme kararı olmaksızın hiç kimsenin mallarına el konulamayacağı esası kabul edilmiş*, keyfi müsadere uygulamalarına son verilmişti. Osmanlı Devleti'nde müsadere kadılar (*İlçelerde padişah adına hem mülki amirliği, hem belediye başkanlığı hem de hâkimlik makamını temsil eden kişi*) tarafından yapılırdı. Kadının terekeyi ya normal yollardan ya da ölenin Devlet'e borcunun olması durumunda gerçekleştirildi. Askerîlere ait tereke ise Devlet tarafından her durumda müsadere edilirdi.¹²

Ömer Paşa'nın hem askerî sınıftan olması hem de borcunun olması yüzünden müsadere edilmesine sebep olmuştu. Ömer Paşa'nın ölümünden sonra borcunun olduğu tespit edilmişti. Bu yüzden Ömer Paşa'nın sahip olduğu mal ve eşyasına Devlet tarafından el konulması bir ferman ile emredilmişti.¹³ Bu Ferman kadının terekeye müdahalesi açısından önemli idi. Bu Ferman'da, Ömer Paşa'nın Trabzon ve ilçelerinde borcu, alacağı, nakit, mal, eşya, cariye-gulâm (*hizmetli*), davar, mücevherat, çiftlik, gemi, silah her nesi var ise dikkatlice yazılıp İstanbul'a gönderilmesi bildirilmekteydi.¹⁴ Ömer Paşa'nın terekesine ilişkin tüm malları İstanbul'dan gönderilen çeşitli görevliler (*mübaşir ve diğer yetkililer*) gözetiminde tespit edilmiş ve borçları ödendikten sonra kalan tutar Maliye Hazinesi (*Beytü'l-Mal*)'ne aktarılmıştır.

Tüm bu muhasebe işlemleri alacaklarının tespiti yanında tereke üzerinden satışı yapılan mallar ve değerleri cinsinden belirli toplamları yansıtarak nakdi olarak kayıtlara geçmiştir. Bu muhasebe düzenlemeleri yapılırken Saray ve dışında farklı yerlerde olan mallarının da ayrıca kaydedildiğini görmekteyiz.

3. TRABZON VALİSİ ÖMER PAŞA TEREKESİ'NİN NAKDİ VE AYNİ MUHASEBESİ

Ömer Paşa 1742 yılında Van Muhafızlığı görevinde iken başı vurularak öldürüldükten sonra Trabzon'daki Sarayı mühürlenerek köle ve cariyeleri kiralanan evlere nakledildiler.¹⁵ Hemen ardından Akçaabat'ta Çolak Ali'deki 1600 koyunu ile Keşap, Tirebolu ve Görele'deki koyunlarına Osmanlı Ordusu'nun ihtiyacı için el konuldu.¹⁶ Sadece 8890 koyunu ile köle ve cariyeleri yanında diğer mallarının Trabzon Çarşısında satılması ve elde edilen nakdin İstanbul'a gönderilmesi emredildi.¹⁷ Aslında yapılan teftişler sonucu mal varlığının önemli bir kısmının Trabzon'daki Sarayı'nda olduğu anlaşıldı. Bu arada Ömer Paşa'nın kardeşi olan Osman Bey'in anılan Saray içerisindeki mekânı da mühürlendi. Zira Ömer Paşa'nın Sürmene, Akçaabat ve Rize 'den alacağı 20 000 Kuruştan¹⁸ fazla tutarın senetlerinin Osman Bey'de olması onun mallarına da el konulmasına vesile oldu.¹⁹ Aslında Ömer Paşa'nın kendisi, oğulları, kardeşi ve aile fertlerinin isimlerine kaydedilmiş senet ve şeri hüccetlerde çeşitli kaza

¹² Müsadere, hakkında geniş bilgi için bkz. Cavit Baysun, "Müsadere", *İA*, VIII (1979), s. 669-673; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985, s. 295-298; Mehmed Ali Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsadere", *TDA*, 49 (1987), s. 95-111; Klaus Röhrborn, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsadere ve Mutavassıt Güçler", *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi-I*, İstanbul 1979, s. 253-260; Tuncay Ögün, "Osmanlı Devleti'nde Müsadere Uygulamaları", *Osmanlı*, c. VI, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 372-380.

¹³ Trabzon Şer'iyye Sicili (*bundan sonra TŞS*), Nr.: 1907, s. 166.

¹⁴ TŞS, Nr.: 1907, s. 166.

¹⁵ Bu kölelerden Acem ve yaşları küçük olanlar serbest bırakılmışlardı(N. Aygün, a.g.m., 52, 58).

¹⁶ TŞS, Nr.: 1907, s. 161.

¹⁷ TŞS, Nr.: 1907, s. 168.

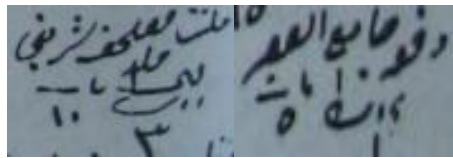
¹⁸ **Kuruş** (*Grossus*), Osmanlı Devleti'nde Padişah II.Süleyman döneminden itibaren kullanılan para birimidir.

¹⁹ TŞS, Nr.: 1907, s. 168.

ve köy ahalileri yanında bazı kimselerin toplam 536 562 Kuruş borçları olduğu anlaşılmaktadır.²⁰ Bunlardan 10 000 Kuruş İstanbul'a gönderilmekle birlikte, Hatuniye Vakfı reayasının 48 810 Kuruşluk borcunun Gümüşhane Emîni'ne teslim edilmesi, Görele ahalisinin 125 000 Kuruşluk borçlarının sefer dolayısıyla Orduya gidecek buğdayın taşıma ücretine sayılması, geri kalanın da acilen tahsil ve hazineye gönderilmesi emredilmişti.²¹ Yine Ömer Paşa'nın Trabzon cizye ve cebel-i bedeliyesine ilişkin 50 000 Kuruş alacağı olduğu da kayıtlarda yer almaktadır.²² Ayrıca Trabzon eşrafından Gümüşgerden Hacı Mahmud ve arkadaşlarının Ömer Paşa'ya 23 500 Kuruş borcu olduğu da bilinmektedir.²³ Ömer Paşa'nın alacaklarına ilişkin kayıtlar onun Trabzon'da müzayedesini yapılan tereke listesinde yer almamaktadır. Bunlar bazı arşiv kayıtlarında ve yine terekenin yer aldığı sicilde merkezden gönderilen emirler kısmında ayrı hükümler olarak yazılmıştır. Zira Devlet, Ömer Paşa'nın alacakları ve mallarına yönelik başlattığı araştırmalar sonucu çeşitli ihbar ve senet gibi belgelere dayalı olarak tespitlerde bulunmuştu. Zaman içerisinde kesinleşen alacaklara yönelik olmak üzere de geniş yetkilerle donatılmış mübaşirler görevlendirilerek Trabzon'a gönderilen emirler buradaki sicile kaydedilmiştir.

Görüldüğü üzere Ömer Paşa'nın alacaklarına yönelik muhasebe bilgileri sadece hükümlerde kaydedildiği biçimiyle yer almaktadır. Ancak bunların tahsili ve ilgili yerlere teslimi noktası sürecin muhasebesini göstermesi açısından dikkate değerdir. Öte yandan denilebilir ki asıl muhasebe kaydını ön plana çıkaran belge onun müzayede sonucu tüm mallarının satılmasını içeren terekesi olmuştur. Zira çok sayıda değerli giyim ve ev eşyası yanında 20 kadar cariye ve kölelerinin (*itknamesi/azat belgesi ve hasta olanlar hariç*) müzayede ile satılma süreci birçok muhasebe terimini içeren terekesine yansımıştır. Ömer Paşa'nın sicildeki 4 sayfalık tereke listesinin girişinde Trabzon'daki Güzelhisar olarak bilinen sarayının içinde ve dışında tüm mal, eşya, köle ve cariyelerinin Trabzon Valisi Vezir Mehmed Paşa ve Mübaşir Abdurrahman Bey ile şehrin önde gelenlerinin yardımıyla satılmasına ilişkin emrin içeriği yer almaktadır.²⁴

Valilik Sarayı'ndaki malzemesini yansıtan liste belirli gruplar halinde eşyaların isim, adet ve fiyatlarını içeren maddelerden oluşmaktadır. Bu yönde tereke listesinde ilk olarak Ömer Paşa'nın sahip olduğu kitaplar yer alır. Haliyle 89 cilt kitap, onun küçük bir kitaplığa sahip olduğunu göstermektedir. Bu husus onun okumaya düşkün olduğunu da gösterir. Zira gördüğü tahsil ve Trabzon'daki valiliği bunun teyididir. Kitapların yer aldığı listelerde onların ismi, kaç cilt oldukları ve kıymetlerinin Kuruş ve Para²⁵ cinsinden değeri yazmaktadır.

Bu husus buradaki örneklerin ilkinde “Mushaf-ı Şerif cilt 1 Kıymet 3 Kuruş 10 Para”, ikincisinde ise “Defa Câmî‘u’s-Sağîr 1/ 1 Kuruş 5 Para” olarak kaydedilmiştir. Tümü tek cilt

²⁰ TŞS, Nr.: 1907, s. 169.

²¹ TŞS, Nr.: 1907, s. 169.

²² TŞS, Nr.: 1907, s. 167.

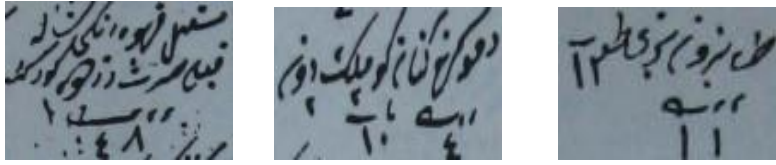
²³ BOA, Cevdet-Maliye, Nr.: 24840.

²⁴ TŞS, Nr.: 1907, s. 49.

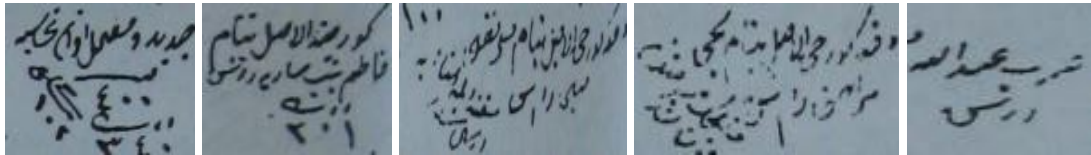
²⁵ **Para**, Osmanlı Devleti'nde kullanılan bir para birimidir. 40 Para = 1 kuruş'tur. 1 Para = 3 akçe'dir.

olan kitapların genellikle fiyatları düşük olup tereke listesine yansımayan toplam miktarları 110 Kuruş 80 Paradır. Öte yandan Ömer Paşa'nın bu kitapları içerisinde 43 cildi muhtelif ciltte kitaplar başlığıyla belirtilip isimlerine değinilmediğinden ancak toplamda 46 adet kitabın ismi hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Hatta bunların içinde bile bir kitabın benzer bir başka cildinin olduğunu da görmekteyiz. Böylece Ömer Paşa'nın kitap listesinde isimleri açık yazılı olarak farklı konularda tespit edebildiğimiz kitap sayısı 41'dir.²⁶

Terekedeki mal ve eşyaların satımına ilişkin oluşturulan muhasebe sürecinde mevcut malların kitaplarda olduğu gibi farklı gruplar şeklinde tespit edilerek yazıldığını görmekteyiz. Kitaplardan sonra giyim ve çeşitli ev eşyaları gelmektedir. Listede giyim eşyaları önce, bakır kap kaçak ve silah gibi diğer çeşitli eşyalar da sonra yazılmaktadır. Bunların kayıt sitilinde de eşyaların isimleri ile adetlerini belirten rakam ve değerlerini belirten para birimleri yer almaktadır.

Konu ile ilgili buraya aldığımız bu örneklerden ilki “Müstamel kahverengi şale kaplı sırt zerdeva kürk 1 / 48 Kuruş”, ikincisi “defa köhne keten gömlek 2 don 2 / 4 Kuruş 10 Para”, sonuncusu ise “Trabzon bezi 11 top 11 Kuruş” olarak kaydedilmiştir. Ayrıca bu listede yer alan diğer bakır türü eşyalar, ağırlıklarının birim fiyatları üzerinden hesaplanarak değerlendirilmiştir. Yine bu listede Ömer Paşa'nın cariyeleri, onların isimleri ve kişi sayıları üzerinden hesaplanarak yazılmıştır. Cariyelerden nakdi muhasebe ölçüsünde satılmayanlar da vardı. Bunlar ya fevt (*ölen*) olanlar ya da İstanbul'a gönderilenlerdi. Aralarında erkek kölelerin de bulunduğu bu tarz bir uygulama tereke yazımında aynı muhasebe özelliğini de göstermektedir. Bu yönde cariyeye ve kölelerden 5 kişinin satışları yapılmadan işlem gördüğü yani aynı muhasebe uygulamasına göre kayıt olunduğu anlaşılmaktadır.

Bu husustaki örneklerden ilki “Cedit ve müstamel avani-i nühas 400 kıyye²⁷ beheri 102 meblağ (akçe²⁸) 340 Kuruş”, ikincisi “Gürciyyetü'l-asl be-nâm-ı Fatma seb cariyeye 1 re's 201 Kuruş”, üçüncüsü “defa Gürciyyü'l-asl be-nâm-ı Murteza sebi 1 re's sefine ile Âsitaneye irsal-şod”, dördüncüsü “defa Gürciyyü'l-asl be-nâm-ı Yahya serahak 1 re's fevt şod”, sonuncusu ise “Arap Abdullah 1 re's” olarak yazılmıştır. Bu işlemler sonucu Ömer Paşa'nın terekasının Trabzon'daki eşya, mal ve cariyesine yönelik yapılan müzayededen 13 384 Kuruş nakdi gelir elde edildi.²⁹ Bu husus buraya kadarki tüm toplamı gösteren “ceman yekûn” ifadesiyle hem rakam hem de yazı olarak terekeye kaydedildi. Osmanlı muhasebesinde toplam

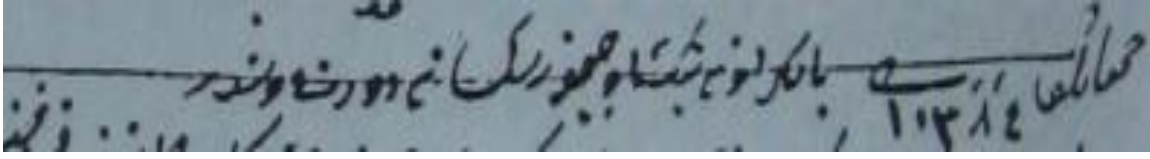
²⁶ TŞS, Nr.: 1907, s. 49.

²⁷ **Okka**: 1283 gramlık bir ağırlık ölçüsü birimidir. Bkz..Cengiz Kallek, “Okka”, *DİA*, 33 (2007), s.338-339.

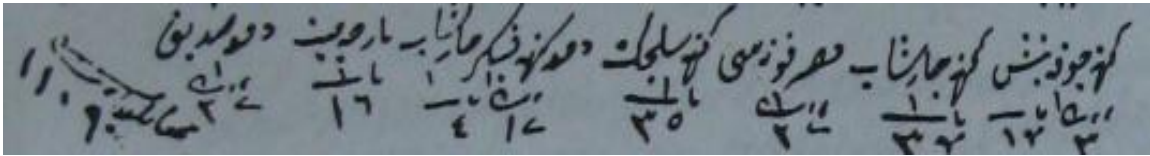
²⁸ **Akçe**, *Osmanlı Devleti*'nde bastırılan ve kullanılan **gümüş para birimidir**.

²⁹ TŞS, Nr.: 1907, s. 49-52.

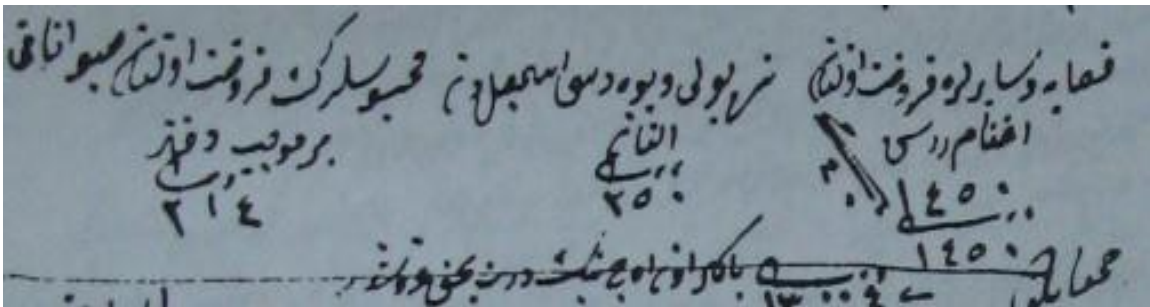
için “yekûn” ifadesi, bazen de hemen aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi uzunca bir listenin sonunda ya da ara toplamların sonundaki toplamlarda “ceman yekûn” ibaresi kullanılır.

Ömer Paşa'nın Trabzon Çarşısı'nda satılan terekesi içerisinde ayrı bir bölüm Tirebolu'daki mallarına tahsis edilmiştir. Bu kategoride birçok kalemden meydana gelen çeşitli ev ve giyim eşyası yer almaktaydı. Bunlar Trabzon'dakiler gibi maddenin ismi, adedi ya da ağırlık birimi üzerinden Kuruş ve Para cinsinden toplam değerini kaydedildiği eşyalardı. Listede ev eşyası olan bakır kap kaçak dışında kıyyesi 55 akçe olmak üzere 300 kıyye külçe bakır 137,5 Kuruş olarak kaydedilmiştir. Tereke listesinin Tirebolu'daki eşyaların yer aldığı son kısmında bir önceki toplamda yer alan Trabzon'dakiler de hesaplanarak ayrı bir yekûn altında 11.090,5 Kuruş nakit olarak kaydedilmiştir.

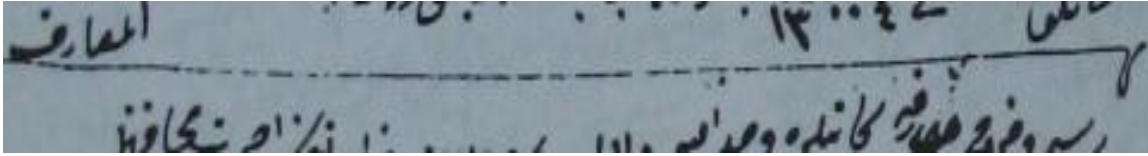
Ömer Paşa'nın Tirebolu'daki eşyalarını yansıtan uzunca listenin örnek olarak verdiğimiz bu son kısmında Trabzon'daki eşyaların toplamı da yer aldığından “ceman yekûn” ifadesiyle her iki yerdeki ana toplamı görebilmekteyiz. Öte yandan bu ana toplam dışında yine Tirebolu'da Voyvoda İsmail'den alınan 250 Kuruş ve buradaki kasaplar ile çeşitli ahaliye tanesi 40 Paradan satılan 1450 koyundan elde edilen 1450 Kuruş yanında gözetim altında bulunan çeşitli hayvanların satışından da elde edilen 214 Kuruş terekeye kaydedilerek Tirebolu ve Trabzon'daki tüm muhasebe işleminden ortaya çıkan kesin toplamda 13.004,5 Kuruş nakit gelir sağlanmıştır.³⁰ Bahsi geçen bu işlemler örnekte de görüldüğü üzere kesin toplamı yansıtan “ceman yekûn” ibaresiyle kayıtlara işlenmiştir.

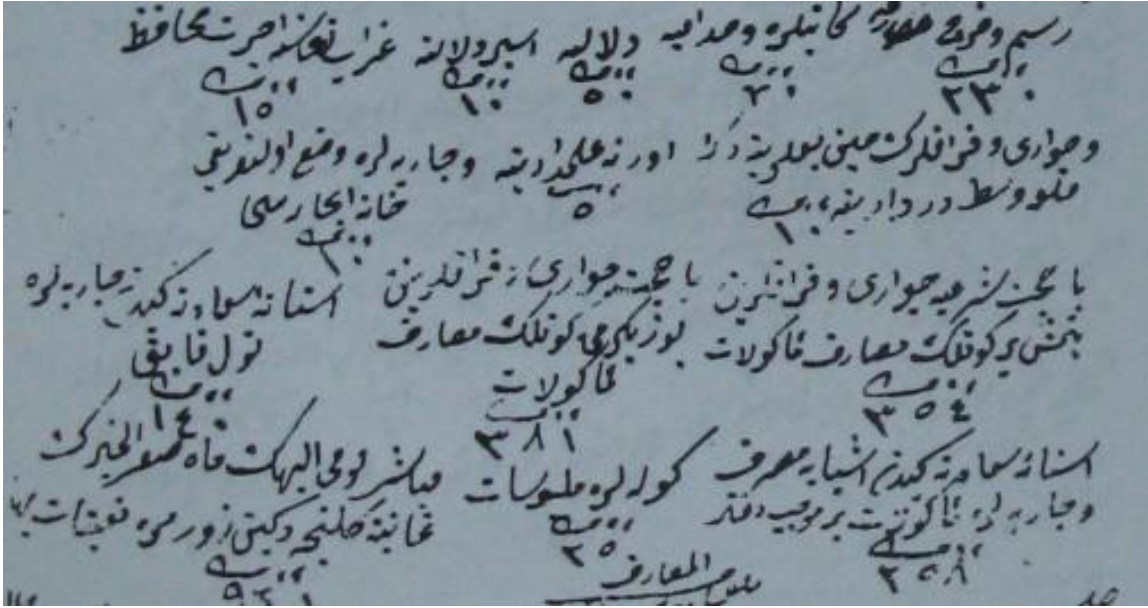
Muhasebe açısından terekenin son kısmı masraflardan oluşmakta ve genel toplamdan düşmektedir. Kayıtlara göre bu masraflar çeşitli vergi, harç, ücret ve hizmetleri içermektedir.³¹

³⁰ TŞS, Nr.: 1907, s. 52.

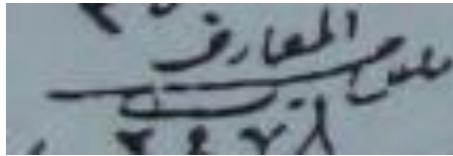
³¹ TŞS, Nr.: 1907, s. 52.

Bu örnekte de görüldüğü üzere “Minha’l-Masârif” ibaresiyle başlayan bu kısım Osmanlılarda harcamaların ne yönde gerçekleştiğini gösterir. Yani “minha” da Osmanlı muhasebesinin temel yapısındaki toplama değil çıkarma mantığı görülür. Bu da sağlama amacıyla uygulanır. Terekenin muhasebesinde harcama alanları parasal değerleriyle aşağıdaki kalemlerden oluşmaktaydı.

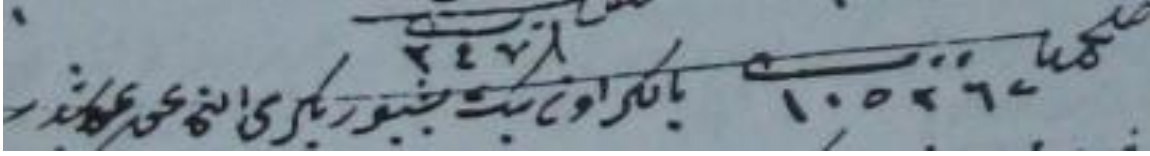

Vergi ve çeşitli giderlerin harcına 230 Kuruş, kâtip ve hizmetlilere 70 Kuruş, tellallara 50 Kuruş, esir tellalına 10 Kuruş, Azap Ağasına muhafaza ücreti 15 Kuruş, kale dizdarına 10 Kuruş, Orta Alemdarına 5 Kuruş, cariyelerin bulunduğu hane kirasına 10 Kuruş, cariye ve kölelerin 191 günlük yiyecek masraflarına 735 Kuruş, İstanbul’a giden cariyelere kayık ücretleri için 140 Kuruş, İstanbul’a giden eşyanın masrafı ile cariyelerin yiyeceği için 258 Kuruş, kölelerin elbiselerine 25 Kuruş harcama yapılmıştır. Yapılan harcamaların toplamı hemen alttaki örnekte görüldüğü üzere “yekûnü’l-mesârif” ibaresiyle kaydedilip 2478 Kuruş olarak belirtilmiştir.

Ömer Paşa’nın terekesinin nakdi hesabı eşyalarının, cariye ve kölelerinin ve sair diğer mallarının satışından elde edilen toplam miktardan yapılan harcamaların çıkarılmasıyla son bulmuştur. Buna göre hemen aşağıdaki Osmanlıca belgede de görüleceği üzere “sahihu’l-yekûn” ibaresiyle Ömer Paşa’nın terekesinin satışından geriye kalan 10.526,5 Kuruş hem rakam hem de yazı ile kaydedilmiştir. Böylece bu uygulamada da Osmanlı muhasebesindeki

“sahihu'l-yekûn” kavramıyla mevcut toplamdan yapılan tüm harcamaların çıkarılması sonucu geride kalan gerçek miktarın kaydı görülmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ömer Paşa'nın tereke defteri verdiği bilgiler açısından hesap kaydı özelliğini göstermektedir. Hatta malî kontrol içerisinde Ömer Paşa'nın terekesine Devlet tarafından el konulması üzerine alacaklarıyla tüm mal varlığının araştırılıp bulunması ve tespit edilenlerin satışının yapılarak Maliye Hazinesi'ne aktarılması yönünde en ince ayrıntıyı yansıtan bilgilerin kayıtlarda yer aldığı görülmüştür. Böylece terekenin muhasebesi merkeziyetçi yapının ekonomik yönetim ve denetimi alanında önemli bir unsur olarak öne çıkmıştır. Merkezin taşrada ya da uzak bölgelerdeki alacaklarını bu yolla denetlemesi siyasi otoritesine de güç kazandırmıştır.

Bu süreçte görüldü ki; Ömer Paşa'nın en ufak bir ayrıntı geride bırakılmadan tüm mal varlığı titizlikle tespit edilmiş ve nakde çevrilmek üzere satışı gerçekleştirilmiştir. Uygulamanın nakdi muhasebesi yönünde önemli bir tutar elde edilirken aynı muhasebe açısından da cariyelerinden birkaçı İstanbul'a gönderilmiştir. Satışı yapılan terekede her şey adet ya da ağırlığı üzerinden birim fiyatı dikkate alınarak Kuruş ya da Para olarak hesaplanmıştır. Haliyle satışa yönelik muhasebede önce Trabzon'daki tüm eşya, cariye, köle ve hayvanlarının toplam değerleri tespit edilmiş buna Tirebolu'dakiler de eklenmiştir. Elde edilen toplam değerden terekenin Devlet tarafından zaptı aşamasından satışına kadarki süreçte yapılan masraflar hesaplanarak çıkarılmıştır. Böylece Devletin el koyduğu Ömer Paşa'nın terekesinden geriye kalan toplam nakit Maliye Hazinesi'ne aktarılacak tutarı göstermekteydi. Ancak Ömer Paşa'nın müzayede ile satılan mallarından elde edilen gelir Gümüşhane Emîni'ne teslim olunacakken bilhassa taşıma ücretleri olmak üzere çeşitli sefer giderlerinde harcanmak için Erzurum'a Osmanlı Ordu Hazinesi'ne gönderilmiştir.³²

Sonuç itibariyle denilebilir ki; incelenen Ömer Paşa terekesi üzerinden Osmanlı Devleti' iktisadî faaliyetlere ilişkin en spesifik harcamaları ya da muhasebe denetimini ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Nitekim gelir ve harcamalarıyla bu alandaki kayıt unsurları hemen hemen tüm muhasebe işlemlerinde bunu işaret etmektedir.

³² BOA, Trabzon Ahkâm Defteri Nr.: 1, s. 22; BOA, Cevdet-Maliye, Nr.: 21777, 24590, 30374; TŞS, Nr.: 1907, s. 170.

KAYNAKÇA

- Albayrak, H. (2008). *Tarih İçinde Trabzon Valileri 1461-2007*, Trabzon: Trabzon Valiliği Yayınları.
- Aygün, N. (2009). XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Valisi: Üçüncüoğlu Ömer Paşa ve Muhallefatı, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7, 39-77.
- Barkan, Ö. L. (1996). Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659), *Belgeler*, III/5-6, 1-6.
- Baysun, C. (1979). Müsadere, *İA*, VIII, 669-673.
- BOA, Cevdet-Adliye, No: 1599.
- _____, Cevdet-Askeriye, No: 10736.
- _____, Cevdet-Bahriye, No: 9776.
- _____, Cevdet-Maliye, No: 5558, 7236, 24840, 25415, 26213, 26525, 30374.
- _____, İrade, Evkaf No: 1332/N-10
- Bostan, H. (2002). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağı'nda Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara: TTK Yayınları.
- Evliya Çelebi (1999). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. Zekeriya Kurşun vd., 2. Kitap, İstanbul: YKY.
- Golođlu, M. (2000). *Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar*, Trabzon: Serander Yayınevi.
- İnalçık, H. (1953 - 1954). 15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, 51-75.
- Kallek, C. (2007). Okka, *DİA*, 33, 338-339.
- Kılıç, O. (1999). *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Trabzon Eyaleti'nin İdarî Taksimatı ve Tevcihatı*, Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998-Bildiriler), haz. Kemal Çiçek vd., 179-192, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Öğün, T. (1999). *Osmanlı Devleti'nde Müsadere Uygulamaları*, Osmanlı, c. VI, ed. Güler Eren, 372-380, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özdeğer, H. (1988). *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, S. (1995). *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Öztürk, T. (2011). *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Trabzon: Serander Yayınevi.
- _____, (2010). Arşiv Belgelerine Göre Trabzon'da Üçüncüoğlu Sarayı, *Trabzon Kent Mirası Yer-Yapı-Hafıza*, ed. Ömer İskender Tuluk ve Halil İbrahim Düzenli, 237-265, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, İstanbul: MEB Yayınları.
- Röhrborn, K. (1979). Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsadere ve Mutavassıt Güçler, *I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi-I*, İstanbul, 253-260.

Sabev, O. (2013). Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası-Bildiriler*, c. I, Ankara, 259-272.

Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Texier, C. (2002). *Küçük Asya*, Çev. Ali Suat, c. III, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları.

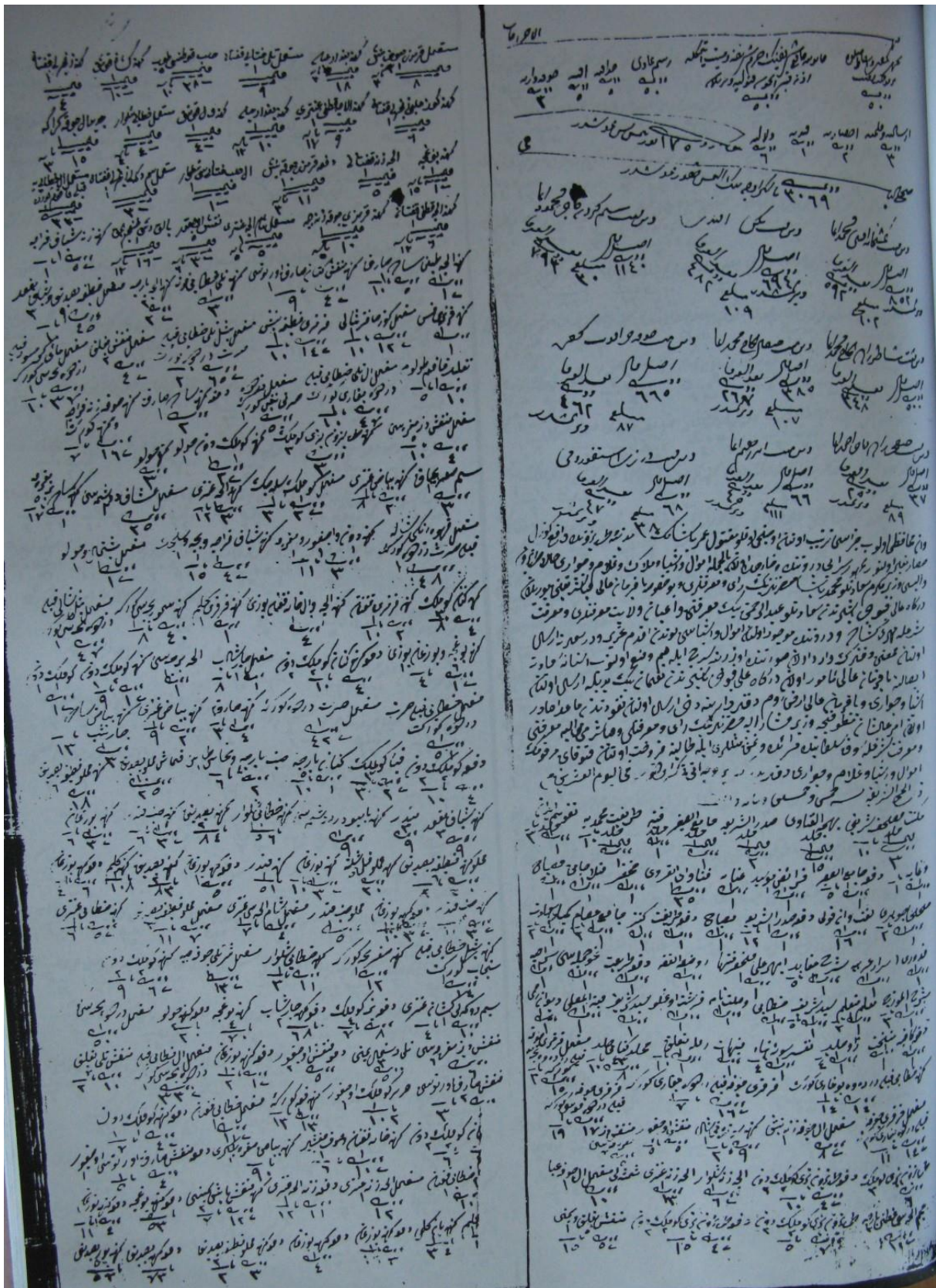
TŞS, Nr: 1905, 1907.

Ünal, M. A. (1987). Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsadere, *TDA*, 49, 95-111.

VGMA, *Üçüncüzâde Ömer Paşa Vakfıyesi*, Defter Nr: 489.

EKLER

EK-1: Üçüncüoğlu Ömer Paşa'nın Trabzon Kadı Sicilinde Yer Alan Terekesinin Orijinali (TŞS, Nr 1907, s. 49-52)

The image shows two pages of a handwritten manuscript with a complex numerical table. The text is written in Ottoman Turkish with heavy use of diacritics. The table is organized into columns and rows, with each entry consisting of a vertical title on the left and a numerical value on the right. The numbers are often written with multiple digits, some with superscripts or subscripts, indicating a decimal system. The entries appear to be organized into several sections, possibly representing different financial or administrative categories. The handwriting is dense and fills most of the page area. The table is organized into columns and rows, with each entry consisting of a vertical title on the left and a numerical value on the right. The numbers are often written with multiple digits, some with superscripts or subscripts, indicating a decimal system. The entries appear to be organized into several sections, possibly representing different financial or administrative categories. The handwriting is dense and fills most of the page area.

Handwritten mathematical text in Ottoman Turkish script, featuring numerous tables of numbers and calculations. The text is organized into columns and rows, with some sections starting with headings like "مستعمله" (Used) and "مستعمله" (Used). The numbers are written in a cursive style, and the overall layout is dense and systematic, typical of historical mathematical manuscripts. The text includes various arithmetic operations and possibly related to astronomy or geometry, as suggested by the context of the journal.

Handwritten manuscript in Ottoman Turkish, organized into columns. The text includes numerous entries with numerical values and descriptive terms, likely representing financial or administrative records. The entries are densely packed and written in a cursive style.

Key entries and terms visible include:

- Top right: **دو سو زنه دهانه کبسی** (Two hundred and ten kabsi), **دو سو شش نعلی** (Two hundred and six neli), **دو سو شش بیغی** (Two hundred and six biyi).
- Middle left: **دو سو شش بیغی**, **دو سو شش نعلی**, **دو سو شش کبکی**.
- Bottom left: **دو سو شش بیغی**, **دو سو شش نعلی**, **دو سو شش کبکی**.
- Bottom right: **دو سو شش بیغی**, **دو سو شش نعلی**, **دو سو شش کبکی**.

The manuscript is written on aged, slightly yellowed paper with some ink bleed-through from the reverse side.

EK-2: Trabzon Valisi Vezir Ömer Paşa'nın Tereke Listesindeki Kitapları (TŞS, Nr: 1907, s. 49)

- Mushaf-ı Şerif 1 cilt 3 Kuruş 10 Para
 Behçetü'l-Fetâvâ 1 cilt 15 Kuruş
 Sadru's-Şerî'a 1 cilt 2 Kuruş
 Câmi' u's-Sağîr 1 cilt 1 Kuruş
 Fiten 1 cilt 1 Kuruş
 Tarîkat-ı Muhammediyye 1 cilt 1 Kuruş 10 Para
 Takvîmu'l-Ebdân 1 cilt 1 Kuruş 3 Para
 Vikâye 1 cilt 1 Kuruş 1 Para
 Def'a Câmi' u's_Sağîr 1 cilt 1 Kuruş 5 Para
 Ferâ'iz 1 cilt ma'a Seyyid 1 cilt 1 Kuruş
 'Înâye 1 cilt 1 Kuruş
 Fetâvâ-yı Ankaravî 1 cilt 25 Kuruş
 Muhtasar 1 cilt 1 Kuruş
 Molla Câmi' 1 cilt 1 Kuruş
 Misbâh 1 cilt 1 Kuruş
 Sıhah-ı Cevherî 1 cilt 1 Kuruş 2 Para
 Lügat-ı Vankulu 1 cilt 16 Kuruş
 Def'a Sadru's-Şerî'a 1 cilt 1 Kuruş 16 Para
 Misbâh 1 cilt 1 Kuruş
 Def'a Tarîkat 1 cilt 1 Kuruş
 Kenz 1 cilt 1 Kuruş
 Câmi'-i 'Îsâm 1 cilt 1 Kuruş 2 Para
 Kimya-yı Sa'âdet 1 cilt 1 Kuruş 2 Para
 Kudûrî 1 cilt 1 Kuruş
 Esrâr-ı 'Arabiyye 1 cilt 1 Kuruş
 Şerh-i 'Akâyid 1 cilt 1 Kuruş 5 Para
 Ebher-i alâ Muhtasar-ı Müntehâ 1 cilt 1 Kuruş
 Ravzatü'l-Guzza 1 cilt 1 Kuruş
 Def'a Tarîkat 1 cilt 1 Kuruş
 Nahiv Cümlesi 1 cilt 1 Kuruş
 Sirâciyye 1 cilt 1 Kuruş

- Şerhu'l-Mûceẓ 1 cilt 1 Kuruş 3 Para
Mu'allim-i Müte'allim 1 cilt 1 Kuruş 2 Para
Seyyid Şerif 1 cilt 1 Kuruş 5 Para
Hattâbî 1 cilt 1 Kuruş
Vuslatnâme 1 cilt 1 Kuruş
Firişteoğlu 1 cilt 1 Kuruş
Seyyid Şerif 1 cilt 1 Kuruş
Münyetü'l-Musallî 1 cilt 1 Kuruş
Dîvân-ı Rahmî 1 cilt 1 Kuruş
Def'a Kâfiye 1 cilt 1 Kuruş
Minhat 1 cilt 1 Kuruş
Zâv 1 cilt 1 Kuruş 4 Para
Tefsir-i Sûre-i Nebe' 1 cilt 1 Kuruş 4 Para
Münebbihât 1 cilt 1 Kuruş
Remle Müte'allik 1 cilt 1 Kuruş 10 Para
Mücelled Kitab 43 cilt 8 Kuruş 10 Para

Ek-3: Üçüncüoğlu Ömer Paşa'nın Terekesinden Bazı Maddeler (TŞS, No: 1907, s.49-52)

- Müstamel kırmızı çuha niş 8 Kuruş 3 Para
 Köhne Bağdat abası 18 Kuruş 3 Para
 Müstamel telli hatayî kaftan 9 Kuruş
 Halep kutnisi beş tob 28.5 Kuruş 10 Para
 Köhne Keşan kuşak 10.5 Kuruş
 Köhne zincirli kaftan 1/ 4 Kuruş
 Köhne göz halebi zincirli kaftan 1/ 6 Kuruş
 Köhne alaca kutni entari 1/ 9 Kuruş 17 Para
 Köhne Bağdat abası 10 Kuruş 12 Para
 Müstamel hatayi şalvar 1/ 4.5 Kuruş 4 Para
 Köhne alaca kutni kaftan 1/ 6 Kuruş 12 Para
 Köhne kırmızı çuka zenne cübbe 1/ 10 Kuruş 5 Para
 Müstamel şal alaca entari 1/ 5 Kuruş 5 Para
 Nakışlı uçkur 5/ 3.5 Kuruş 6 Para
 Sade sarık 1/ 5 Kuruş 10 Para
 Köhne münakkaş keten sarık örtüsü 1/ 4.5 Kuruş 9 Para
 Köhne alaca parçası 2/ 2.5 Kuruş
 Müstamel gömlek 1 silecek 1/ 3.5 Kuruş 3 Para
 Köhne boğca ve yorgan yüzü 6/1/ 1.5 Kuruş 4 Para
 Müstamel sırt zerdeva kürk 1/ 42.5 Kuruş
 Defa gömlek don 2/2/ 4 Kuruş 10 Para
 Kaba gömlek 3/ 2.5 Kuruş 3 Para
 Kumaş mimlu yastık 1/ 25 Kuruş
 Köhne mimlu kadife yastık 6/ 18 Kuruş
 Minder 3/ 9 Kuruş
 Köhne Bayburt döşemesi 1/ 9 Kuruş
 Köhne kilim 1/ 108 Para
 Köhne kıl yorgan 1/ 111 Para
 Defa kıl minder 3/ 6.5 Kuruş
 Köhne yeşil şal 1/ 5 Kuruş
 Defa kırmızı çuka zenne cübbesi 1/ 6.5 Kuruş

Bez berber gömleđi 3/ 82 Para
Şeritli mai telli hatayı kaplı kakım kürk 1/ 57 Kuruş 5 Para
Cedit şeritli leh hatayisine kaplı kakım cübbe kürk 1/ 90 Kuruş
Cedit telli hatayı kaplı zerdeva becesi kürk 1/ 73 Kuruş 15 Para
İşleme yağlık 3/ 5 Kuruş 3 Para
Müstamel hamam tası 1 kıymet-i Kuruş 2.5/12 Para
Köhne sof çakşır 1 kıymet-i Kuruş 10
Tülbent örtüsü 3 kıymet-i Kuruş 5.5/16 Para
Münakkaş bağlık ve yemeni 3/1/ 6 Kuruş 15 Para
Müstamel şeritli kırmızı Şamî cübbe 1/ 14 Kuruş 12 Para
Köhne hamam takımı 1/ 1.5 Kuruş 17 Para
Defa Uşak döşemesi 1/ 23 Kuruş
Defa kenarlı gömlek 2/ 7 Kuruş
Defa sepet sandığı 2/ 12 Para
Köhne tulumba şeridi 1 Kuruş 10 Para
Elvan harir 4 Kuruş

